

Проблема оволодіння мистецтвом ведення уроку залишається однією з самих гострих у професійній підготовці майбутнього вчителя музики. Тому ми вважаємо, що для уроків музики художньо-педагогічне спілкування є оптимальним, воно забезпечує найкращі умови для розвитку мотивації учнів та творчого характеру навчальної діяльності, сприятливий емоційний клімат навчання і дозволяє максимально використовувати у навчальному процесі особистісні якості вчителя. Уміння художньо-педагогічного спілкування ми відносимо до професійних умінь, що входять до загальної структури педагогічної діяльності, та вважаємо їх складовою частиною фахової підготовки вчителя музики.

Подальший напрям роботи вбачаємо у визначенні критеріїв сформованості даних умінь та педагогічних умов їх формування.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества. – К.: Освіта, 1991. – 111 с.
2. Левин В. А. Воспитание творчества. – М., 1997. – 129 с.
3. Леонтьев А. А. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Леонтьев А. Н. Педагогическое общение. – М., Просвещение, 1996. – 242 с.
5. Ломов Б. Ф. Категория общения и деятельности в психологии // Вопросы философии. – 1978. – № 8. – С. 26–33.
6. Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, Г. М. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.
8. Сипченко І. В. Формування досвіду художньо-педагогічного спілкування в майбутніх вчителів музики. Дис. канд. пед. наук. – К., 1997. – 182 с.
9. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: УРЕ, 1986. – 800 с.

ПЕРВИСНИЙ ОРНАМЕНТ: ЗАСІБ ПРИКРАЩАННЯ АБО СИМВОЛІКА ПРАДАВНЬОЇ МАГІЇ?

Ейвас Л. Ф.

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. Стаття присвячена вивченню, функціям та символіці первісних орнаментальних зображень. Особлива увага приділяється складовим східнослов'янської орнаментики.

Ключові слова: орнамент, природні прототипи, меандр, хрест, обрядова символіка.

Анотация. Эйвас Л. Ф. Первобытный орнамент: способ украшения или символика древней магии? Статья посвящена вопросам возникновения, функциям и символике первобытных орнаментальных изображений. Особенное внимание уделяется элементам восточнославянской орнаментики.

Ключевые слова: орнамент, природные прототипы, меандр, крест, обрядовая символика.

Annotation. Eyyvas L. Primitive ornament: a way of an ornament or symbolic of ancient magic? The article is devoted to the origin, functions and symbolism of primitive images of decorative patterns. The special attention is spared to the constituents of decorative patterns of east slavs.

Key words: decorative pattern, natural prototypes, cross, ceremonial symbolism.

Постановка проблеми. «Історія – скарбниця наших діянь, свідок минулого, повчальний приклад для сучасності, застереження на майбутнє», - писав Сервантес. Розуміння спадщини минулого збагачує людські знання, спонукає вивчати історію розвитку людства у всіх її проявах, щоб знайти відповіді на питання, які хвилюють технічно-розвинене сучасне суспільство. Відомий етнограф і історик Е. Тайлор зазначав, що «перехід від природного гострого каменю до більш грубішого, штучно зробленого кам'яного знаряддя являє собою непомітну градацію, а подалі від цього грубого ступеню можливо виявити самостійний прогрес... доки нарешті це виробництво не досягає дивовижної художньої довершеності...» [7, 61].

Набуваючи знань протягом тисячоліть, людство вивчало навколишній світ, узагальнювало практичний досвід. Переплітаючись з давніми віруваннями, зі способом життя, цей досвід трансформувався в реальні прояви сучасної культури, однією з форм якої є образотворче мистецтво.

В контексті сказаного особливо цікавим для дослідження видаються витоки образотворчого мистецтва: первісний орнамент та його призначення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз мистецтвознавчих, історичних та етнографічних публікацій дає змогу виявити погляди стосовно зазначеної проблеми. Зокрема, привертають увагу ґрунтовні дослідження Е. Тайлора, Дж. Фрезера, А. де Морана, М. Кагана, О. Формозова, Л. Любимова, З. Абрамової. Під час визначення шляхів розвитку та особливостей призначення первісних орнаментальних зображень ми спиралися на концепції Л. Клейна, І. Шовкопляса, Б. Рибаківа, В. Ісакова.

Метою роботи є визначення сутності первісного орнаменту та шляхів його розвитку, аналіз типових складових східнослов'янських орнаментальних зображень, виявлення доцільності появи тих або інших геометричних мотивів, їх естетичні та обрядові першопричини.

Результати дослідження. Будь-яка форма здатна існувати без прикрашання лише в тому разі, коли вона гармонійно пропорційна, або має довершені контури. Гармонійність пропорцій досягається за рахунок правильно визначеного співвідношення окремих частин форми та цілого, та між самими складовими форми. Пропорції, зазвичай, відповідають матеріалу, з якого зроблено предмет. Одноманітні пропорції зневиразнюють предмет. Декор тим краще об'єднується з формою предмету, чим більш він її підкреслює. А. де Моран дає певний перелік орнаментальних мотивів, класифікованих за формою (геометричні, рослинні, зооморфні, антропоморфні), та образно-змістовим призначенням (ієрогліфічні надписи, арабески, символічні, геральдичні мотиви). Особливий інтерес викликають саме символічні зображення, що базуються на геометризованих орнаментальних мотивах, поява яких сягає прадавніх часів й трактується багатьма дослідниками не тільки як прояв бажання первісної людини прикрасити себе, предмети вжитку, але й як відображення космогонії її світогляду.

Справжнього розквіту зазнав орнамент за періодів неоліту та бронзи. Досліджуючи творчість людини палеоліту, А. А. Формозов описує землекопні інструменти з бивню мамонта, кістяні бляхи, діадеми, браслети, на яких майстер кам'яної доби вирізував зигзаги й ромби, решітки й меандри, напівкола й спіралі. Під час розкопок стоянок Мізин та Межиріччя (Україна) в руїнах помешкань були знайдені лопатки та щелепи мамонта, розписані геометричними мотивами червоною фарбою – вохрою.

Але справжнього розквіту зазнав орнамент за періодів неоліту та бронзи. Спираючись на результати розкопок, Формозов вважає, що

землероби того часу прикрашали не тільки поверхню свого глиняного посуду, але й покривали узорами стіни глинобитних хатин, кам'яних та дерев'яних поховальних споруд, човни, колісниці, одяг, ткани рядна з прядених ниток та плетені зі стебел рослин, нарешті, власне тіло. Можливо, що зміну вигляду мистецтва: від наскальних майже натуралістичних зображень звірів до дещо сухих, геометризованих орнаментальних схем треба пов'язувати з розвитком мислення прадавньої людини, яка еволюціонувала від конкретно-образного сприйняття життя до складних абстракцій [8, 334].

Дослідники вважають, що орнамент складався двома путями. Схожі на орнамент, ритмічно повторювані зарубки та насічки залишала людина раннього та пізнього палеоліту на великих кістках, коли різала кам'яним ножом м'ясо як на тарілці. Такі насічки, розташовані перпендикулярно довгій вісі кістки знаходили на поселеннях в печерах Ла Феррассі (Франція) та Джрочула (Грузія). У пізньому палеоліті такі насічки перетворюються на більш складний орнамент: рисочки вирубуються вже під кутом одна до іншої, складаючись в мотив «ялинки». Вірогідно, що перейти від такого «праорнаменту» до зигзагів та узорів із ламаних ліній було вже справою часу. Таким трудовим технічним діям, як робота на ткацькому верстаті та гончарному крузі, завдячують своєю появою клітини, спіралі та стрічкоподібні мотиви.

Інший шлях формування орнаменту являє собою спрощення зображень живої природи та самої людини. Свідчення прадавньої стилізації знаходили під час розкопок Кирилівської стоянки у Києві, стоянки Єлісеєвичи на притоці Десни. Археолог А. Брейль та етнограф Карл фон Штейнен знаходять етапи такої схематизації у пізньонеолітичному мистецтві Західної Європи та у індіанців Південної Америки [8].

Первісний орнамент на відміну від орнаментів наступних епох, був майже виключно геометричним. Зображення постатей людей, птахів та

звірів подекуди зустрічаються на посуді, але не виступають головним мотивом, гублячись між завихрень спіралей трипільських ваз або відбитками зубчастого штампуга на неолітичних горщиках Прионежжя та Волго-Окського району.

Дивно те, що у процесі орнаментальної переробки самих різних природних прототипів часто виникали аналогічні геометричні фігури. Зигзаг міг в одній місцині ототожнюватися зі змією, в іншій - відображати блискавицю, а подекуди – брижі на воді. Характерний для грецького вазопису меандр гончарі можливо перейняли у ткачів, а ті винайшли малюнок, спостерігаючи за перетином ниток в процесі виготовлення одягу [3;6;8].

Отже, основними елементами прадавніх орнаментальних зображень геометричного характеру є: крапка, лінія або стрічка, зигзаг або ламана лінія, меандр, квадрат, ромб, трикутник, хрест та свастика, коло, спіраль.

Спіраль досить часто фігурує в орнаментах давніх культур – трипільської, тшинецької та ін. Обриси спіралі людина могла спостерігати у всьому, що має гвинтоподібну форму: у мушлях слимаків, морських черепашках, рогах тварин, у скрученій у кільце гадюці, повзучих рослинах, у формі людського вуха. Символічно, спіраль ототожнювалася з силою Сонця, Місяця, води, вогню, вітру - тобто з природною енергією. Цей багатозначний символ пов'язувався у стародавніх віруваннях з плетінням павутини життя Богинею-Матір'ю (її частковим уособленням є богиня Мокоша), розпорядницею долі, дружиною Рода – творця Всесвіту у віруваннях східних слов'ян з II тис. до н. е. й до часів введення християнства у Київській Русі [1;3;4]. Окрім того, спіраль повторювала смисл лабіринту: блукання душі на життєвому шляху та кінцеве повернення її до центру, пуповини. Спіралі на дверях та надвіконних мали ще й зачарувувати злі сили – «щоб забули, чого прийшли» [2,504].

При розкопках Мізинської стоянки на Чернігівщині було знайдене зображення Великої Матері – родоначальниці всіх богів. Візерунок, яким

оздоблено її сорочку – славнозвісна трипільська спіраль, пізніше названа меандром. Там же розкопаний браслет з ікла мамонта майже повністю укриває меандрова орнаментация. Меандровий спіралево-хвилястий орнамент із Мізинської стоянки, з'явившись за декілька тисячоліть до появи меандрових зображень у Стародавній Греції, був визнаний найдавнішим у світі.

Лабіринт як один з найпоширеніших меандрів-орнаментів на керамічному посуді деякими дослідниками тлумачиться як візуальний знак переходу людської душі з одного світу в інший, як тайна життя і смерті, згасання та воскресіння. Прадавні люди вірили, що смерті немає взагалі, а після поховання у лоні Матері-Землі виростає нове життя. Про це свідчать і давні могили знатних людей, які іноді робились у вигляді спіралі.

Найдавніші космогонічні уявлення на території України досліджувалися на прикладі культури трипільської мальованої кераміки (V-III тис. до н. е.) [6].

Давні землероби ділили світ на три зони: верхнє небо з запасами води, середнє небо з Сонцем, дощами та хмарами та землю з рослинами та насінням. Знайдена під час розкопок в Концепти (Молдова) посудина трипільської культури розмальована мотивами колосся посеред широких дошових смуг та узагальненими зображеннями дівочих постатей (додол), які виконують магічний «танок дощу» під час засухи. Символіка досить зрозуміла: дівчина-земля; її вбрання – рослинний світ, а вода, яка проливається на додол – бажаний дощ [2,159].

Хвилястий орнамент на глиняному посуді X–XIII ст., на підвісках-амулетах та вишивках XII–XV ст. символізував воду. Суцільний лінійний орнамент на горщиках (до плічок) виконував магічно-охоронну функцію, був своєрідним мальованим побажанням наповненості посуду питвом та їжею. Пізніше він використовується і в малюванні писанок. Доволі цікавими є жіночі браслети XII–XIII ст. з символічним зображенням дощу

у вигляді зигзагів, плетінок, узорів, схожих на меандр та плавновигинчастих ліній з крапками-краплями поміж вигинів.

Одним з найпоширеніших прадавніх орнаментальних знаків є хрест, знак Сонця і вогню. В орнаментально-магічній символіці знаний «орійський хрест» (арійський) - хрест з чотирма променями і колом посередині [2]. Він відображував пов'язані з Сонцем основні географічні напрями: південь, північ, схід, захід. Разом вони складають певну цілісність та символізують вічне життя. Вертикаль орійського хреста означала батьківське начало, горизонталь – материнське, сам хрест з колом-Сонцем утворював третю силу – синівську. Хрест – сварга (свастика) був символом бога вогню Сварога. Сварга-свастика до дня Купала несе всьому живому позитивну енергію, а після найбільшого в році дня починає обертатися в іншу сторону. В символіці українських писанок поряд з чотирьохкінцевою свастикою зустрічається і трьохкінцева, яка вважається більш давньою. Наскальне зображення Сонця у вигляді перехрещеного кола (Кам'яна Могила, Приазов'я) датується ще мезолітом. З формою хреста пов'язані знахідки язичницького некрополя на Кирилівських пагорбах у Києві. Це пласкі підвіски у формі хреста з розширеними кінцями та бронзова хрестоподібна пластинка-підвіска, на лицьовій поверхні якої присутній очковий орнамент по краях – символ шанованого язичниками-полянами Сонця. Хрест також був амулетом, що оберігав його власника-дохристиянина з усіх чотирьох боків. Відомі й персні X-XIII ст. з трьома хрестами або трьома Сонцями, або з двома хрестами і Сонцем посередині, які уособлюють рух Сонця від сходу до полудня і від полудня до заходу, використовувані як амулети-обереги від нечистої сили [1;4]. Під час ворожінь через перстень лили воду, розплавлене олово або білок яйця, роблячи передбачення на основі отриманих фігур. Вмивання водою, у яку покладена золота обручка, за народними віруваннями оберігала від грому. Не випадковим було й

використання орнаментальних знаків у тій, або іншій кількості. Підрахунок елементів орнаменту на деяких палеолітичних виробах підтверджує, що їх кількість ділиться на 3, 5, 7, 10, даючи підставу говорити про магію чисел – типову рису обрядів усіх епох та континентів [4;8;9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Не знаючи напевне усіх складових еволюції того або іншого орнаменту, сучасні дослідники ставлять перед собою питання: що таке прадавній орнамент? Чи треба розцінювати його як звичайний спосіб прикрашання? Але парадоксально те, що іноді стародавні речі були покриті пишним орнаментом не тільки по видимій поверхні, але й в місцях, недоступних спогляданню – на денцях посуду, або на зворотному боці блях, що нашивалися на одяг. Здійснене нами, далеко не повне, дослідження зазначеної проблеми дозволяє зробити висновок: розвиваючись двома напрямками, орнамент в кінцевому результаті склався як засіб прикрашання, доконечне необхідний прадавній людині не стільки з естетичної точки зору, скільки як магічний амулет, який гуртував навколо неї сили макросвіту, захищаючи її мікросвіт. Проблема виникнення прадавнього орнаментального формоутворення потребує подальших досліджень, а отримані результати являються важливими в розумінні витоків образотворчого мистецтва як прояву матеріальної художньої культури людства.

Література

1. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М.: Наука, 1978. – 239 с.
2. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002.
3. Иванов В. В., Топоров В. Н. Алатырь; Баба Яга; Денница // Славянская мифология: Энциклопедический словарь. – М.: Эллис Лак, 1995.
4. Ісаков В. Космогонічні символи в зовнішньому оздобленні традиційного житла Старовижівщини // Полісся: етнікос, традиції, культура. – Луцьк: Вежа, 1997. – С.81-86.
5. Клейн Л. С. Памяти языческого бога Рода // Язычество восточных славян. – Л., 1990.
6. Рыбаков Б. А. Древние элементы в русском народном творчестве // Советская этнография. – 1948. - № 1.
7. Тайлор Е. Б. Первобытная культура. – М.: Политиздат, 1989.
8. Художественная культура первобытного общества // Хрестоматия. Составитель Химик И. А. – Санкт-Петербург: Изд-во «Славия», 1994. – 415 с.
9. Шовкопляс І. Г. Мистецтво палеоліту. Історія українського мистецтва в шести томах: Мистецтво найдавніших часів та епохи Київської Русі. – К.: Академія наук УРСР, 1966. – Т.1. – С. 23-30.